

1. RELIGIOON JA VÄGIVALD

TERRORITEKSTID PIIBLIS

AIN RIISTAN

Sissejuhatuseks: vägivald

Mida me mõistame vägivalda all? Sellele küsimusele vastamiseks võib tuua mitmeid definitsioone erinevate teadusdistsipliinide vallast.

Sotsioloog Anthony Giddensi vägivalda definitsioon kõlab järgmiselt: “[Vägivald on] ähvarduse või füüsilise jõu kasutamine ühe isiku või isikute grupi poolt teise suhtes”.¹ Sõda on vägivalda kõige äärmuslikum vorm. Vägivald on siiski tavaline ka paljudes teistes sotsiaalse elu mitte-formaalsetes sättemustes. Näiteks iseloomustab paljusid abielusid ühe abikaasa poolt teise suhtes rakendatud vägivalda ajalugu.²

Vägivalda põhitunnuseks on siin see, et üks isik või isikute grupp kasutab teiste suhtes ähvardust või füüsilist jõudu. Vägivald on alati sotsiaalne nähtus, siin on alati kaks osapoolt: vägivallatseja ja ohver.

Psühholoog Michael E. Eysenck ei defineeri otseselt vägivalda, küll aga kõneleb ta agressioonist ehk ründest: rünne on “igasugune seda liiki käitumine, mille eesmärgiks on kahjustada või haavata teist elusolendit, kes on motiveeritud säärast kohtlemist vältima.”³ Kahjustamine peab seejuures olema kavatsuslik. Üldjoontes eristatakse isikule orienteeritud rünnet (põhieesmärk on teisele haiget teha) ja instrumentaalset rünnet (vägivald on vahend mingi soovitud eesmärgi saavutamiseks, näit laps võtab teiselt mänguasja). Eristada võib veel proaktiivset rünnet (taas

¹ A. Giddens. *Sociology*. Cambridge: Polity Press, 1998. Lk 586.

² *Ibid.*

³ M. E. Eysenck. *Psychology. A Student's Handbook*. Hove: Psychology Press, 2000. Lk 597. [Edaspidi *Eysenck 2000.*] Eysenck tsiteerib definitsiooni teosest R. A. Baron, D. R. Richardson. *Human aggression*. New York: Plenum, 1993.

eesmärgi saavutamiseks) ja reaktiivset rünnet (enesekaitse vastuseks teise isiku ründele).⁴

Psühholoogia toob sisse vägivalda kavatsuslikkuse teema. Seega on olemas midagi, mis ajendab üht osapoolt teisele halba soovima. Vägivalla mõiste eeldab seda, et teine osapool pole nõus sellega, mis sünnib.

Kommunikatsiooniteoreetik Danny Saunders defineerib vägivalda nõnda: vägivald on “agressiooni komponent käitumises, mis sisaldab intensiivset ja suunatud tegevust objekti või isiku suhtes... Vägivald võib olla legitiimne või mittelegitiimne, kusjuures eilsed legitiimset teod võivad täna osutada mittelegitiimseteks ja vastupidi. Vägivalla rakendamise võib olla varieeruv, alates füüsilisest rünnakust kuni verbaalsete argumentideni või isegi vaikuse või eemaldumiseni.”⁵

Siin rõhutatakse taas vägivalda kavatsuslikkust, kuid uue teemana tõuseb esile see, et vägivald on kontekstuaalne nähtus. Me elame maailmas, kus inimestevahelised suhted on reguleeritud mitmesuguste kultuurinormidega. Need normid sätestavad muuhulgas ka selle, mis on lubatud ja mis mitte. See omakorda tähendab, et vägivalda mõiste ähmas-tub. Nii võib eksisteerida situatsioone, kus vägivald on lubatud või koguni nõutud. Näiteks võime tuua poksimise: poksija rakendab suunatud füüsilist jõudu vastase nokauti löömiseks. Kas see on aga vägivald? Jõu kasutamine on vahend matši võitmiseks, mis ongi poksimise võistluslik eesmärk. Teisele valu tekitada pole eesmärk omaette, see on lihtsalt kaas-nähtus, millega mõlemad poksijad arvestavad. Võib öelda, et seni, kuni üks poksija ei löö teist allapoole võõd, ei ole tegu vähemalt puhtakujulise vägivallaga. Kõik sõltub reeglitest, kuid reeglid muutuvad. Antiik-Kreeka olümpia rusikavõitlejad võisid vastast lüüa kuhu juhtub. Kui vastane võistluse käigus viga sai, siis oli ka see osa mängust ja seega lubatud.

Filosoof Coady tõdebki, et vägivald on moraalil ja poliitika valdkondades paljuvaid teema. Põhiprobleem on siin selles, et see mõiste pole ühetähenduslikult selge ei sisult ega moraalselt staatusest. Näiteks pole selge, kas vägivald saab defineerida mittelegitiimse jõu kasuta-

⁴ Eysenck 2000. Lk 597j.

⁵ T. O’Sullivan *et al.* Key Concepts in Communication Studies. London & New York: Routledge, 1998. Lk 329j.

misena, nagu seda on üritatud teha. Probleem seisneb just selles, et mõnikord on vägivald moraalselt lubatud.⁶

Kaugemale pole nende arutlustega vist tarvis minna. Nii kahju kui meil ka poleks, on vägivald lahutamatu osa meie inimlikust eksistentsist.

Teoloogias lisandub eeltoodud küsimustele siiski veel üks: kuidas suhestub meile nii valuliselt omase ja tuttava vägivalda temaatikaga Jumal? Lisaprobleeme tekitab see, et piibel on raamat, mis on kaanest kaaneni täis vägivalda selle kõige erinevates vormides. Kas see tähendab, et teatud tingimustel võib Jumal vägivalda kasutamist õigustada?

Teoloogia töömeetodiks on otsida neile küsimustele vastuseid Jumala ilmutusest, eelkõige piiblist. Eespool nimetatud teadusdistsipliinidega võrreldes vahest ehk kõige olulisem eripära on see, et teoloog peab paratamatult arutlema nende küsimuste üle usu seisukohalt, mis omakorda tähendab, et teoloogia elukäsitlus on terviklik. Uuritava teema kirjeldamine ja seletamine kuuluvad selle juurde samavõrra kui normatiivsete lahenduste otsimine ja nende ellurakendamine. Ehk teisisõnu: analüüs, konstruktiivne süntees ja rakendus käivad käsikäes. Lihtsustatult kokku võttes võib seda väljendada ka nõnda, et ehkki teoloogias on kõik seotud Jumala-ideega, tegeleb teoloogia ise siiski rohkem just inimesega Jumala palge ees.

Vägivald piiblis

Piibli juurde tulles peame esmalt selgitama, mis piibel üldse on. Piibel on teostekogum, mis on kirjutatud väga pika aja vältel. Algtekstid ise on selle aja jooksul läbi teinud keeruka arenguprotsessi, mida me võiksime nimetada pühakirjaks saamiseks ehk pühakirjastumiseks. Selle protsessi käigus tekste koguti, täiendati ja toimetati. Seetõttu toimusid nende tähenduses ja sõnumis teatud nihked. Nii on piibel oma praegusel kujul üsna mitmeplaaniline teos. Siit järeldeb loomulikult, et ka vägivalda

⁶ C. A. J. Coady. Violence. — Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy. London & New York: Routledge 2000. Lk 916j.

temaatika on piiblis esitatud mitmekülgsest. Samuti on mitmekülgne ka suhtumine vägivalda.

Skaala ühele poole võiks asetada sõjakangelaslikkuse ülistamise, mille näiteks sobib hästi 1. Saamueli raamatu 18. peatüki lugu Taavetist, kes soovis naida kuningas Sauli tütart. Saul ütles, et toogu Taavet talle 100 vilistide eesnahka. Vilistid olid iisraellaste igipõlised vaenlased, kes ei tundnud peenise eesnaha äralõikamise kommet. Vaevalt nad oleksid selle operatsiooniga ka niisama nõustunud, nii et eeldatavasti tuli nad enne ära tappa. Saul, kes Taavetit ei sallinud, teadis muidugi, et see on ohtlik ettevõtmine. Taavet tuli aga tagasi koguni kahesaja eesnahaga ja sai oma kuningatütre kätte.

Skaala teisele poolele sobib aga Jeesuse sõna Mäejutlusest: “Te olete kuulnud, et on öeldud: Armasta oma ligimest ja vihka oma vaenlast! Aga mina ütlen teile: Armastage oma vaenlasi ja palvetage nende eest, kes teid taga kiusavad, et te saaksite oma taevase Isa lasteks — tema laseb ju oma päikest tõusta kurjade ja heade üle ning vihma sadada õigete ja ülekohtuste peale!” (Matteuse 5,43–45)⁷

Piibli metanarratiiv ehk üldised raamid

Kõige üldisem ja kõikehõlmavam vägivallakäsitluse plaan on piiblis esitatud metanarratiivi tasandil. Metanarratiivi all on siinses kontekstis mõeldud seda piiblitekstide tähendustasandit, mis seob kõik piibli teosed, lood ja jutustused üheks suureks tervikuks ja annab neile üldise tähenduse. Kõige selgemini saame sellest aimu siis, kui vaatleme üheskoos piibli algust ja lõppu.

Piibli esimesed peatükid ehk alglood käsitlevad inimeksistentsi kõige üldisemaid küsimusi ja suhestavad inimese tema keskkonnaga kõige avaramas mõttes. Just siin räägitakse tõsiselt ka vägivallast meie elus. Piibel seostab vägivalda temaatika inimese ja tema Looja suhtega.

⁷ Piiblitsitaadid pärinevad väljaandest **Piibel**. Tallinn: Eesti Piibliselts, 1999.

Jumal on maailma loonud täiuslikuna, kuid kuna inimene on pattu langenud, siis patusena on ta vägivaldne.⁸ 1. Moosese raamatu 3. peatükis esitatud pattulangemise loole järgneb vahetult jutustus esimesest mõrvast, kui Kain tapab kadedusest oma venna Aabeli. Siit algab vägivalda eskalatsioon, mis kulmineerub 1. Moosese 4,23–24, kus mees Lemek ütleb oma kahele naisele: “Ada ja Tsilla, kuulake mind, Lemeki naised, kaaluge mu kõnet: ma tapan mehe mulle löödud haava pärast ja poisikese kriimustuse pärast. Sest kui Kaini eest makstakse kätte seitsmekordselt, siis Lemeki eest seitsmekümne seitsme kordselt.”

Selline suhtumine toob enesega kaasa Jumala otsuse hävitada vee- uputusega maa pealt kõik inimesed. Vaid Noa ja ta pere pääsevad ning saavad kogu järgneva inimkonna esivanemateks. Tasub tähele panna, et just vägivald oli probleemiks: “Ja Jumal ütles Noale: “Ma olen otsustanud teha lõpu kõigele lihale, sest maa on täis nende vägivalda. Vaata, ma hävitan nad koos maaga.”” (1. Moosese 6,13)

Küsimus, kas Jumal oleks võinud seda olukorda kuidagi teisiti lahendada, on siin kohatu, sest see pole loo eesmärk. Lugeja peab mõist- ma, et inimese mõõdutundetule vägivald vastas ka Jumal samamoodi ja tagajärjeks oli täielik häving. Piibli autorite käsitluses tõstatub siin niisiis väga teravalt küsimus piiride vajalikkusest. Vägivald on meie elus nii- öelda “antus”, asi, mis on paratamatult olemas ja mida ei saa niisama lihtsalt olematuks soovida. Küll saame me seda aga piirata ja seda me peamegi tegema. Jumala kohta ütlevad piibli autorid aga siinkohal järgmist: “Issand tundis meeldivat lõhna ja ütles enesele: “Ma ei nea enam maad inimese pärast, sest inimese mõtted on kurjad ta noorusest alates. Ka ei hävita ma enam kunagi kõiki elusolendeid, nii nagu ma tegin.” (1. Moosese 8,21). Noale ütles ta: “Kes valab inimese verd, selle verd valab inimene. Ent inimene on tehtud Jumala näo järgi.” (1. Moosese 9,6)

Piirid on seega paika pandud: kuna vägivald on oma olemuselt sot- siaalne nähtus, siis tuleb arvestada, et inimese vastasseisja ongi tema enese peegliks.

⁸ **D. G. Reid.** Violence. — New Dictionary of Biblical Theology. Leicester/Downers Grove: Inter-Varsity Press, 2000. Lk 832–835.832.

Kristlik piibel on neis küsimustes kaunilt sümmeetriline. Nii nagu algloodki, on ka piibli viimane, Ilmutuse raamat üleajalooline. Maailm, milles me elame, on vägivalda ja sõdade maailm. Ilmutuse raamatu lähteluseks on Jeesus Kristusega juhtunu. Jeesus kuulutas jumalariiki ja uut tulevikku. Selle uue saabumine oli aga seotud tema enda isikuga: Jeesuse kuulutus viis ta vägivaldsesse surma, kus ta suri ristile naelutatuna kurjategija häbistavat ja piinarikast surma. See surm ei olnud aga lüüasaamine, vaid seda tuleb mõista vägivalda ja surma hävitamisena nende endi vahendite kaudu. Jeesusega juhtunu annab Ilmutuse raamatu autorile võtme ka kogu maailmaajaloo finišisirgel toimuvate viimsepäevastundmuste kirjeldamiseks. Nii kulmineerub seesama temaatika ka meie maailmaajastu lõpus, kus leiab aset suur viimsepäevalahing: “Kui need tuhat aastat otsa saavad, lastakse saatan lahti oma vanglast ning ta läheb välja eksitama paganaid, kes on ilmamaa neljas nurgas, Googi ja Maagoogi,⁹ koguma sõtta neid, kelle arv on nagu mereliiv. Ja nad tulevad üles ilmamaa legendikule ja piiravad ümber pühade leeri ja armastatud linna. Ja taevast langeb tuli ning sööb nad ära.” (Ilm 20,7–9)

Seejärel saabub aga uus maailm, kus praegusele vägivaldale ei ole enam kohta: “Ma nägin uut taevast ja uut maad; sest esimene taevas ja esimene maa olid kadunud... Ja ma kuulsin valju häält troonilt hüüdvat: “Vaata, Jumala telk on inimeste juures ning tema asub nende juurde elama ning nemad saavad tema rahvaiks ning Jumal ise on nende juures nende Jumalaks. Tema pühib ära iga pisara nende silmist ning surma ei ole enam ega leinamist ega kisendamist, ning valu ei ole enam, sest endine on möödunud.”” (Ilm 21,1.3–4)

Ajaloolised tekstid: Vana Testamendi vägivaldaeetose kontekst

Enamiku oma ajaloost on Iisrael elanud ümbritsetuna vägivaldsetest ja vaenulikest naabritest. Just neis oludes, kus Jumala poolt äravalitud

⁹ Prohvet Hesekieli raamatus on Googi kirjeldatud kui Maagoogi valitsejat ning Meseki ja Tubali suurvürsti. Nood tulevad põhjast ja Iisrael saavutab nende üle suure võidu. Vt Hesekieli 38. ja 39. peatükki.

rahvas on pidevalt vaenlastest ümbritsetud, juurdub ka Vana Testamendi vägivallaeetos. Albert C. Winn võtab selle olukorra kokku lühikesse ja tabavasse ütlusse: “Kui veider Jumalast valida Palestiina selleks paigaks, kuhu Jahve nimi ja elupaik pidid asetatama! On tarvis vaid pisut geopoliitilisi teadmisi ennustamiseks, et Palestiinast pidi saama pideva sõjapidamise keskpunkt.”¹⁰ On rehkendatud, et kogu Vana Testamendi kujunemise perioodi, see tähendab umbes 15 sajandi vältel võis Iisrael täielikku rahu maitsta kokku ainult paarsada aastat.

Kõigepealt joonistub selles ebakindluses välja pilt Jumalast kui vabastajast. Esmalt on siinkohal see vabastaja Issand kui sõjamees, kes päästab oma rahva ja hukkab oma vaenlased. Jumal seisab lahingus alati õigete poolel. 2. Moosese 15. peatükis laulab Iisrael pärast Kõrkjamerest¹¹ läbitulekut võidujoovastuses: “ISSAND on sõjamees, ISSAND on tema nimi. Vaarao sõjavankrid ja väed ta pildus merre, tema valitud võitlejad uppusid Kõrkjamerre. Neid kattis süvavesi, nad vajusid sügavikku otsekui kivid. Sinu parem käsi, ISSAND, on kardetavalt tugev. Sinu parem käsi, ISSAND, lööb vaenlase puruks. Hiilgava üleolekuga sa hävitad vastased, saadad oma raevuleegi, see õgib neid nagu õlgi.” (2. Moosese 15, 2–7)

Selle laulu emotsioonid vajavad pisut seletamist. Egiptuse orjapõlves oli Iisraeli rahva käsi käinud halvasti, egiptlased olid neid kohelnud nagu alaväärtuslikke tööloomi ja nende lapsi oli tapetud. Nüüd oli aga kõik see, mis neile osaks saanud, tulnud tagasi survajaile endile. See laul ei vaata olukorrast üle, poet ei arutle vägivalla problemaatika üle kõrvaltvaatajana “tugitoolis” mõtiskledes. Ta on ise selle olukorra sees. Laul väljendab eksistentsiaalset äratundmist, et Jumal tõepoolest võib vägivallale piire seada.

Meie peame seda olukorda siiski käsitlema ka nii-öelda “tugitooli positsioonilt”. Nimelt ei ole see laul üksiknähtus omaette, vaid piiblis on terve hulk tekste, kus vägivaldada nähakse just seesolija positsioonilt, millest kõrgemale ei tõusta. Näiteks piibli lauluderaamat (psalmid), mis

¹⁰ A. C. Winn. *Ain't Gonna Study War No More*. Louisville, Kentucky: Westminster/John Knox Press, 1993. Lk 27.

¹¹ “Kõrkjameri” on Punase mere heebreakeelne tõlkenimi, mis viitab soo- ja järverikkale maa-alale Suessi lahe tipu ja Vahemere vahel; selle nimega on tähistatud ka Suessi ja Akaba lahtesid.

meil on sageli ära trükitud koos Uue Testamendiga, sisaldab mitmeid tekste, kus vaenlase psühholoogiline vihkamine kuulub tõelise jumalakarlikkuse juurde. Psalm 137,8–9 sisaldab selle kohta õige mitmes mõttes rabavat näidet: ”Paabeli tütar, sa laastatav! Õnnis on see, kes sulle tasub sedamööda, kuidas sa meile oled teinud. Õnnis on see, kes võtab su väikesed lapsed ja rabab nad vastu kaljut.”

Siin on taas tegu reaktiivse ründega, kuna laulik soovib, et ülekohtutelejale tasutaks samaga, mida see ise on teinud. Selge on ka see, et säärane mentaliteet ei vii inimest kuidagi välja vägivalla vastupeegelduste nõiaringist, ta on selles lootusetult lõksus.¹² Tänapäeval võime sama probleemi näha Iisraelis, kus Iisraeli sõjavägi vastab Palestiina enesetaputerroristide aktsioonidele sellega, et tulistab rakette majade pihta, kus oletatavasti elavad vastupanuliikumise juhid. Kui selle käigus ka mõni süütu tavakodanik surma saab, siis on see lihtsalt paratamatus. Just see “paratamatus” ongi üks põhjusi, miks enesetaputerroristide read pidevalt täienevad. Nemad ju tahavad juutidele vastukaaluks teha sedasama, mida neile endile on tehtud.

Terroritekstid piiblis

Seniesitatu oli mõeldud teejuhina piibli kõige problemaatilisemate tekstide juurde. Nimelt on piiblis hulk tekste, mida võib sõna otseses mõttes nimetada “terroritekstideks”, sest neis mitte ainult ei kirjeldata ja õigustata vägivalla kasutamist, vaid palju enam: need on tekstid, kus Jumal ise käsib oma rahval toime panna süstemaatilisi terroritegusid. Terroritekstide mõiste on vorminud ameerika feministlik teoloog Phyllis Trible. Trible’i käsitluses pole probleem siiski ainult tekstides enestes: kuna piibel on arvestatavale osale inimkonnast püha raamat, siis on siin sama palju tegu ka lugemisstrateegiatega kui tekstide enestega. Piiblis on

¹² Vt ka **E. Jürma**. Kättemaks psalmides. — Usuteaduslik Ajakiri 1/2004, lk 3–20. Nende nn “kättemaksupsalmide” probleemiks on just lootus. Laulik soovib küll, et ülekohtule vastataks, kuid ta ei oska mõeldagi seda, et Jumala vastus võiks olla ka teistsugune kui kättemaks.

näiteks tekste, mida saab kasutada naiste halvustamiseks ja alandamiseks, seksuaalvähemuste repressiooniks jms.¹³

Siinkohal võiks põhitähelepanu pöörata mõningate järgnevalt valitud piiblitekstide problemaatilisele sisule ja katseile nende tähendust avada. Lähema vaatluse alla tulevad Jumalale pühendatud ohvrite ja Jahve sõdade teemad.

Jumalale pühendatud ohvrid ja Jahve sõjad

Siinai mäel antud seadus piirab küll inimestevahelist vägivalda ja kümnes käsus sisalduv käsk “Sa ei tohi tappa!” (2. Moosese 20,13) keelab mõrva. Ent ometi jääb alles terve hulk sanktsioneeritud vägivallategusid ja seadus loetleb mitmeid juhtumeid, kus vägivalda järjekindel rakendamine pole üksnes legitiimne, vaid on koguni kohustuslik. Tüüpiline on näide 5. Moosese 20, 16–17: “Nende rahvaste linnades, keda Issand, su Jumal, annab sulle pärisosaks, ära jäta elama ühtegi hingelist, vaid hävita sootuks hetid, emorlased, kaananlased, perislased, hiivlased ja jebuuslased, nõnda nagu Issand, su Jumal, sind on käskinud.”

Samamoodi on esitatud ka tuntud lugu Jeeriko¹⁴ linna vallutamisest. Lastepiiblikes esitatakse sageli pilte sellest, kuidas iisraellased kõnnivad pasunatega ümber linnamüüri ja need siis imeliselt kokku varisevad. See on küll muljetavaldav ime, kuid mõtlemapanev on see, mis tuleb pärast müüride langemist: “Ja nad hävitasid mõõgateraga sootuks kõik, kes linnas olid, niihästi mehed kui naised, niihästi noored kui vanad, samuti härjad, lambad ja eeslid.” (Joosua 6,21)

Sääraseid asju, nagu 5. Moosese ja Joosua raamatud kirjeldavad, on tehtud hiljemgi, näiteks 1990. aastate Bosnias. Tänapäeval nimetatakse seda genotsiidiks ehk inimeste massiliseks hävitamiseks rassilistel, rahvuslikel, usulistel ja muudel põhjustel ning Bosnias sooritatud vägi-

¹³ **Ph. Trible.** *Texts of Terror: Literary-Feminist Readings of Biblical Narratives.* Philadelphia: Fortress, 1984.

¹⁴ Jeeriko oli linn Jordani jõe läänekaldal, mis kaitses jõe koolmekohti. Hästi kindlustatud Jeeriko oli esimene tõsine takistus iisraellaste vallutusretkel ning linna langemine oli iisraellaste juhile Joosuale esimene võit Kaananimaal.

vallateod on arvatud inimsusevastaste kuritegude hulka. Just siit tõstatub oluline küsimus: kuidas need lood piiblisse sattusid ja milline võis olla nende algne tähendus? Ajaloolased on siin pakkunud mitmeid võimalusi selle mõistmiseks. Mõnda neist võimalikest seletustest käsitletaksegi järgnevalt. Kõigepealt on esitatud religiooniajalooline seletus.

Religiooniajalooline seletus: *herem*

See seletus rõhutab, et piiblis kirjeldatu erineb oma motiivide poolest siiski oluliselt tänapäeva etnilistest puhastustest. Juudi teoloog Susan Niditch kinnitab meile, et nende ja teiste taoliste tekstide puhul on tegu jäänukitega Iisraeli ajaloo varasemast ja tumedamast poolest, mida hilisemad piibli autorid on toimetanud ja üritanud ümber mõtestada, ent kus algsed jäljed on siiski veel nähtavad.¹⁵

Terminus technicus, mida siin kõigepealt vaatleme, on *herem*. See heebreakeelne sõna tähistab “Jumalale hävitamiseks määratud ohvrit”. Klassikaline *herem*-tekst on 3. Moosese 27,28j, mis eestikeelses tõlkes kõlab nõnda: “Aga ainsatki pühendatud, mille keegi on pühendanud Issandale kõigest, mis tal on: inimestest ja lojustest ja päruspõllust — ei tohi müüa ega lunastada; kõik pühendatu kuulub Issandale kui väga püha. Ühtegi vande alla pandut, kes inimeste seast on pandud vande alla, ei tohi osta vabaks — ta tuleb surmata!”

“Vande alla pandu” ei ole selles kontekstis äraneetu, ta ei ole ka mingi karistuse osaline. Ta on sõna otseses mõttes Jumalale pühendatud ohver. Üldjuhul oli tegu olukorraga, kus sõja eel töötati Jumalale, et võidetu pühendatakse täiesti talle. Jumalale pühendamine toimus põletamise teel. Materiaalsed asjad põletati, loomad ja inimesed tapeti ning seejärel põletati. Eespool toodud Jeeriko näide kuulub sellesse kategooriasse. Jeeriko loo üks osa on jutustus Aakani süüteost, kes jättis osa

¹⁵ S. Niditch. War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence. Oxford: Oxford University Press, 1993. Niditch pole muidugi ainus, kes nii arvab. Samasugust seisukohta esindab näiteks ka B. J. Bamberger. Leviticus. — The Torah. A Modern Commentary. Ed. W. Gunther Plaut. New York: Union of American Hebrew Congregations, 1981. Lk 733–1010.964j.

hävitamisele mõeldust endale ja pidi seepärast surema. Sarnase loo leiame ka Iisraeli esimesest kuningast Saulist. 1. Saamueli 15,2–3 on edastatud Jumala poolt Saulile antud korraldus: “Nõnda ütleb vägede Issand: Ma tahan kätte tasuda, mis Amalek tegi Iisraelile, astudes teel temale vastu, kui ta tuli Egiptusest. Mine nüüd ja löö Amalekki ja kaota sootuks ära kõik, mis tal on, ja ära anna temale armu, vaid surma niihästi mehed kui naised, lapsed ja imikud, härjad ja lambad, kaamelid ja eeslid!”

Saul käitus aga saadud korraldusest hoolimata omapäi: “Ja ta võttis Agagi, Amaleki kuninga, elusalt vangi, aga kogu rahva hävitas ta mõõgateraga sootuks. Aga Saul ja rahvas andsid armu Agagile ja parimaile lammastest, kitsedest ja veistest ning talledele ja kõigele, mis oli hea, ega tahtnud neid hävitada sootuks; aga kõik, mis oli väärtuseta ja väeti, nad hävitasid sootuks.” (1. Saamueli 15,8j)

Jumaliku korralduse eiramise tagajärjeks oli, et Saulilt võeti kuninga-võim ja Jumala õnnistus sai osaks tema rivaalile Taavetile, kellest õige pea tantsivad naised laulsid vastastikku ning ütlesid: “Saul lõi maha oma tuhat, aga Taavet oma kümme tuhat!” (1. Saamueli 18,7)

Ohvri mõte seisnes selles, et ohver pidi olema väärtuslik. Kõige väärtuslikum, mida inimene sai Jumalale pühendada, oli teine inimene. Inimohvrite toomise komme oli vaadeldaval perioodil (umbes 1000 aastat e.m.a.) antiikmaailmas üsna levinud nii Lähis-Idas kui väljaspoolgi.¹⁶ Kui me räägime aga vägivallast, siis tähendab see ka seda, et vägivalla ohver ei ole kindlasti nõus sellega, mida temaga kavatsetakse teha. Siit ka oluline muutus: umbes sellel ajal, kui ilmusid esimesed kirjaprohvetid ehk 7. sajandil e.m.a., toimus Iisraelis radikaalne pööre ja loobuti inimohvritest. Sellest protsessist on piiblis mitmeid jälgi.

Nii on piiblis edastatud kaks otseselt inimohvri teemat käsitlevat lugu.¹⁷ Aabrahamil käskis Jumal ohverdada Iisaki (1. Moosese 22.

¹⁶ Kreeklased tundsid näiteks *pharmakos*'e ehk “patuoina” kommet: üks inimene valiti linnaelanike seast välja ja tapeti jumalate viha leevendamiseks kogu linna esindajana. Vt **M. Hengel**. *Atonement. The Origins of the Doctrine in the New Testament*. Transl. John Bowden. London: SCM Press, 1981. Lk 24jj.

¹⁷ Täpsuse huvides tuleb märkida, et *herem* ei ole ainus ohvriteoloogiline mõiste, milles sisaldub inimohvri võimalus. Näiteks on Iisaki ohverdamise lugu üks 1.

peatükk) kui oma kõige kallima. Kui mees seda ohvrit tooma hakkas, peatas Jumal tema käe ja ütles, et talle piisab valmisolekust, mida Aabraham on ilmutanud. Ehkki see lugu on nii-öelda “õnneliku lõpuga”, on siinseks inimlikkuse põhiprobleemiks see, et Iisak on “asjastatud”. Ta on kui ese, millega tehakse seda, mida parajasti on vaja teha. Tema käest ei küsita midagi. Seesama probleem lahendati väga kujukalt aga piibli teises inimohvrast rääkivas loos, Kohtumõistjate raamatu 11. peatükis jutustatud Jefta tütre loos. Kohtumõistja Jefta pidi minema sõtta ammonlaste vastu ja selleks, et kindlustada sõjakäigu edu, andis ta Issandale töötuse ning ütles: “Kui sa tõesti annad ammonlased minu kätte, siis see, kes iganes väljub mu koja udest mulle vastu, kui ma ammonlaste juurest pöördun rahuga tagasi, kuulugu Issandale ja ma ohverdan ta põletusohvriks!” (Km 11,30j)

Jefta võitiski sõja, ent koju jõudes oli esimene, kes talle koduuksele vastu tuli, tema enda tütar. Jefta oli oodanud orja, sest isandale vastutulemine oli ju orja kohus, ent nüüd polnud midagi parata. Tütar ohverdati. Selle väga emotsionaalse ja traagilise looga vastanduvad piibli autorid ohvri asjastamisele.

Teine taktika oli see, et varasemad ohvritekstit töötati ümber. Piibli autorite jaoks oli idee, et Jumal nõuab sõjas ohvrina massitapmisi, ilmselgelt ebamugav. Mida sellises olukorras teha? Lahendus on isenesest ju lihtne: süü tuleb Jumala pealt inimestele veeretada. Nad väitsid nüüd, et need, kes tapetakse, on ise selles hävingus süüdi oma suure patu pärast. 5. Moosese raamatu 20. peatükis edastatud “genotsiiditeksti” lisati täiendus: “Hävita sootuks hetid, emorlased, kaananlased, perislased, hiivlased ja jebuuslased, nõnda nagu Issand, su Jumal, sind on käskinud, [*ja nüüd täiendus*] et nad ei õpetaks teid tegema kõiki nende jäledusi, mis nad tegid oma jumalatele, ja et teie ei teeks pattu Issanda, oma Jumala vastu!”

See tähendusnihe on taas väga ilmekas, sest lahendus, mida siin pakuti, tekitas tegelikult omakorda uusi probleeme: ohver ei olnud enam asjana käsitletav, aga ta oli dehumaniseeritud ja demoniseeritud. Jeeriko

Moosese raamatu enamkommenteeritud tekste ja selle kohta on käibel eritermin *akeda* ‘(Iisaki) sidumine’.

rahvas on nüüd nii patune, et isegi imikud kujutavad endast demonlikku ohtu Iisraeli usupuhtusele.

Ideoloogiline seletus

Ülaltoodud religiooniloolise käsitluse kõrval on neist asjust võimalik mõelda ka pisut teisiti. Võib arvata ka nii, et ehkki *herem* oli ilmselt Iisraeli kujunemise varasel ajajärgul tõepoolest tuntud nähtus, ei rakedatud seda siiski nõnda ulatuslikult, nagu piibli tekstid seda paista lasevad. Nimelt, suur osa toonase Iisraeli pühakirja olulisemast tekstikogumist — viiest Moosese raamatust ehk Seadusest — pandi kirja tekstis kirjeldatud sündmustega võrreldes sajandeid, isegi kuni 700 aastat hiljem. Samuti on teised piibli ajalooramatud kirjeldatavate sündmustega võrreldes palju hilisemad. See aga tähendas, et neis tekstides esitatud ajalugu on idealiseeritud. Ilmselt ei vallutanud iisraellased Kaananimaad sugugi nii edukalt suure sõjakäiguga, nagu seda laseb paista Joosua raamat. Vaenlased, keda Jumal tekstides hävitada käsib, on tekstide kirjapanemise ajaks enamasti vaid nimed rahva ajaloomälus. Miks tuli neid siis tekstides nii sõjakalt hävitada? Selleks on nimetatud kaht põhjust.

Esiteks ei elanud nende tekstide autorid 5. ja 4. sajandil e.m.a. enam iseseisvas riigis. 926 e.m.a. põhjapoolseks Iisraeliks ja lõunapoolseks Juudaks jagunenud iisraellaste kuningriik jäi esmalt ette assüürlaste vallutusteele ning 722 e.m.a. langes Põhjariigi pealinn Samaaria. 5. Moosese ja Joosua raamatud on kokku kirjutatud pärast seda, kui babüloomlased aastal 587 e.m.a. oma kuningas Nebukadnetsar II juhtimisel lõunapoolse Juuda riigi pealinna Jeruusalemma vallutasid ja rahva eliidi Babüloni ehk Paabelisse sundasumisele saatsid. Neis iisraellaste füüsiliselt ja vaimselt rasketes oludes oli oluline näidata, et vangistatud on olnud minevikus suur ja võidukas rahvas. Ajaloolise mõõnduse huvides võib küll väita ka seda, et protsessid, mida siin kontekstis kirjeldatakse, said alguse juba sadakond aastat varem, seega veel enne vangipõlve. Ent juba siis oli aeg selline, et rahva tulevik paistis kainelt mõtlevale inimesele tume ja minevik näis sellevõrra ilusam.

Teiseks kujunes pärast “Paabeli vangipõlvest” naasmist vahepeal võimuletulnud Pärsia valitseja Kyrose loal aastal 538 e.m.a. uus Iisrael välja täiesti uutal alustel. Tagasitulijad naasid Pärsia kesk võimu ametlikul toel ja pidid oma vanal kodumaal võimuohjad enda kätte haarama. Võimuhaaramise vahendiks sai naasjate rahvusliku tõupuhtuse idee. Vaid puhtad juudid võisid maitsta kõiki uue rahvusautonoomia hüvesid. Siit teravnes piiride tõmbamise vajadus ja toodi esile arusaam, et juute ümbritsevad paganarahvad on Jumala silmis roojased. Just selle idee väljenduseks rõhutatigi vanades ajaloopärimustes teatud minevikuaenlaste kohta, et Jumal ise olla käskinud need kui patused täielikult hävitada.

Selle seletuse üle järele mõelnud, võib küsida, kas asjaolu, et tekstides kirjeldatud genotsiidi tõenäoliselt polegi ajalooliselt kunagi sündinud, neid tekste siiski kuigivõrd rehabiliteerib? Säärasena on nad oma loomult veel palju küünilisemad kui *herem*’i inimohvrikäsitus. Need kaks käsitlusviisi — religioonilooline ja ideoloogiline — ei välista siiski teineteist, vaid on mõeldav, et ühel või teisel määral võisid kõik kirjeldatud protsessid tekstiloomes osalised olla.

Kokkuvõte

Jääb aga ikkagi küsimus, mida siis nende tekstidega tänapäeval ette võtta. Kõige lihtsam oleks nad arvata minevikku kirjeldavateks ajalootekstideks ja selliselt need meie aktiivsest elust “maha kanda”. Tõele au andes tuleb öelda, et väga suur osa kristlaskonnast on kristluse ajaloos just seda teinudki, kuulutades, et Uus Testament ja Jeesuse armastuseõpetus on Vana Testamendi teisendanud. Kristlaskond on selle arusaama kohaselt Vanast Testamendist üle võtnud kõik hea ning hüljanud kõik inimvaenuliku ja aegunu. Ent see pole niisama lihtne, sest ikkagi jääb kehtima arusaam, et kunagi on need tekstid olnud asjakohased, ja on olnud aegu, mil Jumal ise on tervete rahvaste hävitamist soovinud.

Teiseks ei saa me mööda faktist, et need tekstid on endiselt osa pühakirjast, mistõttu peavad religioossed inimesed nendega jätkuvalt arvestama. 20. sajandi juudi mõtlejad on lahanud seda pühakirjatekstidele

truuks jäämise probleemi holokausti¹⁸ valgel. Juudi filosoof Emil Fackenheim¹⁹ arutleb, et hävitamisele määratud “amalek” (5. Moosese 25,17–19) on piiblis kategooria, mille kaudu näidatakse, et radikaalse kurjuse mõiste ei ole lihtsalt inimõtte teoreetiline abstraktsioon, vaid see on sageli elutegelikkus, millega tuleb arvestada. Amalekid ründasid väeteid, sama tegid ka Eichmann²⁰ ja Mengele.²¹ Nõnda on need tekstid jätkuvalt aktuaalsed. Kurjuse vastu tuleb võidelda, kuid kust seda võitlust alustada. Kõige suurem judaismi eetika oht on siin igas vaenlases “amalekki” näha. Seetõttu pakuvad rabid vastukaaluks lahenduse, mis ületab vägivalla piirid: iga juut peaks kõigepealt üritama vaenlast oma sõbraks teha. Pangem tähele — see rabide lahendus eeldab, et ehkki neid terroritekste võetakse tõsiselt, ei ole nad jäänud isoleerituks. Nende sisu on korrigeeritud ja tasakaalustatud teiste tekstidega.

Nii võibki öelda, et kohasesse konteksti asetatuna võime neid tekste käsitleda omamoodi peeglina, millesse vaadata. Piibel on väga aus raamat ega ilusta inimest kuidagi. Isegi usklikkust ja vagadust võib Jumala nimel kohutavalt moonutada. See, et need tekstid on osaks just kristlaste piiblist, ei luba neid vanu asju ka kellegi teise “kaela ajada”. Kui tänapäeval on

¹⁸ Holokaust (kr *holokauteō* ‘toon põletusohvriks’) oli natsi-Saksamaal ja okupeeritud aladel aastail 1933–1945 toimunud juudivastane terror ja juutide massiline hävitamine.

¹⁹ **E. Fackenheim.** What is Judaism? An Interpretation for Present Age. New York: Macmillan, 1988. Lk 177–179.

²⁰ *SS-Obersturmbannführer* Adolf Eichmann juhtis *Reich*’i Julgeoleku Peametis juudiküsimustega tegelevat referantuuri, osales “juudiküsimuse lõpplahenduse” väljatöötamise ning oli juutide sundasumisele ja surmalaagritesse saatmise ühe organisaatorina holokausti eest otseselt vastutav. Iisraeli salateenistus leidis kohtuvõimude eest põgenema pääsenud Eichmanni 1960. aastal Argentiinast üles ja viis ta salaja Iisraeli. 1961. aastal mõistis Iisraeli kohus talle sõjakuritegude ja Iisraeli rahva vastu sooritatud kuritegude eest surmaotsuse. Kohtuotsus viidi täide 1962. aastal. Vt http://www.shoa.de/p_adolf_eichmann.html, 02.05.2005.

²¹ Dr Joseph Mengele viis Auschwitzis koonduslaagris vangistatute, sealhulgas laste ja naiste peal läbi erinevaid rassistlikult motiveeritud meditsiinilisi ja antropoloogilisi uuringuid, põhjustades oma ohvritele suuri füüsilisi ja vaimseid kannatusi ja enneaegset surma. Pärast sõja lõppu õnnestus Mengelel Lõuna-Ameerikasse põgeneda, kus ta korduvatele väljaandmisõudmistele vaatamata 1979. aastal karistust kandmata suri. Vt http://www.shoa.de/p_josef_mengele.html, 02.05.2005.

üks levinud stereotüüpe see, et moslemite püha raamat koraan õigustab “püha sõda” ja kutsub “uskmatuid” tapma ning et islam on seetõttu olemuslikult väga vägivaldne, siis tasub ainult mõelda sellele, mis on kristlaste piiblis ja mida nad ise teevad. Juudiküsimusest ja kristliku maailma suhtumisest juutidesse ei ole neis seostes vist tarvis rääkidagi.

Piibli metatasandi julgustav tõotus on see, et kord hävib vägivald iseenda relvade läbi sootuks ja Jumal toob inimkonnale uue, hirmuvaba maailma. Kuid seni, kuniks see on pelgalt lootus, peame me kõik oma eluga toime tulema maailmas, kus vägivald ei ole meie kodus mitte juhuslik kutsumata külaline, vaid tahab olla täieõiguslik pereliige.

Ain Riistan (M.Th.),

TÜ usuteaduskonna Uue Testamendi teaduse ja kreeka keele lektor

Kirjandus

- Bamberger, B. J.** Leviticus — The Torah. A Modern Commentary. New York: Union of American Hebrew Congregations, 1981.
- Coady, C. A. J.** Violence — Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy. London & New York: Routledge 2000.
- Eysenck, M. E.** Psychology. A Student's Handbook. Hove: Psychology Press, 2000.
- Fackenheim, E.** What is Judaism? An Interpretation for Present Age. New York: Macmillan, 1988.
- Giddens, A.** Sociology. Cambridge: Polity Press, 1998.
- Hengel, M.** Atonement. The Origins of the Doctrine in the New Testament. Transl. John Bowden. London: SCM Press, 1981.
- Jürma, E.** Kättemaks psalmides — Usuteaduslik Ajakiri, nr 1. Tartu: TÜ kirjastus, 2004.
- Niditch, S.** War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence. Oxford: Oxford University Press, 1993
- O'Sullivan, T.,** et al. Key Concepts in Communication Studies. London & New York: Routledge, 1998
- Piibel.** Tallinn: Eesti Piibliselts, 1999.

-
- Reid, D. G.** Violence — New Dictionary of Biblical Theology. Leicester/Downers Grove: Inter-Varsity Press, 2000.
- Trible, Ph.** Texts of Terror: Literary-Feminist Readings of Biblical Narratives. Philadelphia: Fortress 1984
- Winn, A. C.** Ain't Gonna Study War No More. Louisville, Kentucky: Westminster/John Knox Press, 1993.
- www.shoa.de.**, <http://www.shoa.de/p_adolf_eichmann.html>, (02.05.2005)
- <http://www.shoa.de/p_josef_mengele.html>, (02.05.2005)